

UOT 81

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.3.124>

HƏYAT ƏLİYEVƏ*

FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ MƏCHUL NÖVÜN STRUKTUR-SEMANTİK ASPEKTLƏRİ

Mətnlərin semantik və sintaktik təhlilində feil kateqoriyalarının xüsusi rolu vardır. Məchul növ Azərbaycan və fransız dillərində qrammatik kateqoriya kimi subyektin qrammatik planda gizlədilməsi və hərəkətin obyektə yönəlməsi baxımından maraq doğurur. Bu mövzunun elmi aktuallığı həm də iki dildə məchul növün kontekstual və koqnitiv funksiya baxımından fərqli şəkildə realizə olunması ilə izah olunur. Məqalədə fransız və Azərbaycan dilində məchul növün struktur – qrammatik xüsusiyyətləri araşdırılır. Bu şahədə daha öncə aparılan tədqiqatlar, fikirlər öz əksini tapır. Həmçinin fransız dilində məchul növ cümlələr və onların leksik semantik xüsusiyyətləri qeyd olunur. Hər iki dildə bu növün oxşar və fərqli xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilir. Məchul növ anlayışının nəzəri əsaslarına aydınlıq gətirilir. Bədi mətnlərdə məchul formaların istifadəsi nümunələr əsasında müqayisəli təhlil edilir.

Açar sözlər: Məchul növ, fransız dili, Azərbaycan dili, xüsusiyyət, feil

Giriş. İş, hal və hərəkəti icra edən subyekt ilə obyekt arasındakı münasibətin qrammatik forması feildə ifadə olunur. Bu zaman növ kateqoriyası yaranır [1, s105]. B. Xəlilov qeyd edir ki, "Müasir Azərbaycan dilində feilin yeddi qrammatik mənə növü var: 1) Məlum növ (aktiv növ); 2) Məchul növ (passiv növ); 3) Qayıdış növ, 4) Qarşılıqlı növ; 5) Şəxssiz növ; 6) Müştərək növ; 7) İcbar növ.

B. Xəlilovdan fərqli olaraq M. Mirzəliyeva feilin beş növü olduğunu və bunlardan birinin də məchul növ olduğunu iddia edir. O, həmçinin feilin bu növünün tədqiqi tarixinin çox qədim olduğunu vurğulayır [3, s. 86]. Belə ki, müəllif Mahmud Kaşğarının bu mövzuda fikirlərini bizə çatdırır: "...məchulluq şəxssizlik mənasına bərabər olmuş və o, ərəb dili qrammatikasından alınmış müvafiq "məchul" termini ilə qeyd olunmuşdur"[4]. Feilin məchul növündə hərəkəti icra edən subyekt gizli qalır. Burada passiv olan feil yox subyektdir. R.Hümbətovanın da qeyd etdiyi kimi, "Subyekt naməlum olduğuna görə onun rolunu obyekt ifadə edir" [9, s. 186].

Məcul növ feillər təsirli feillərin üzərinə məchul növ şəkilçiləri -il⁴, -l, in⁴, -n əlavə etməklə düzəlir. Bu zaman həmin feillər təsirsiz feillərə çevrilir. Məs: *tik-tikil, soy-soyul, eşit-eşidil, qur-qurul, süz-süzül, al-alın, boya-boyan* və s.

M. Hüseyinzadə öz araşdırmasında göstərir ki, "Məchulluq məzmunun yararadılması üçün məlum feillər öz şəklini dəyişir. Nəticədə düzəltmə feillər yaranır. Məchul növ feillər həm məlum növ feil köklərindən, həm də digər nitq hissələrindən yaranmış təsirli düzəltmə feillərdən əmələ gəlir" [5, s 139].

Sonu -la² şəkilçisi ilə bitən təsirli feillərə -n şəkilçisi artırıldıqda məchul növdə olan feil yaranır. Məs: *saxla- saxlan(maq), dağla- dağlan(maq), söylə - söylən(mək)* və s. Bu tip sözlərə

-n şəkilçisindən sonra məchul növ şəkilçisi -il⁴ əlavə edilə bilər. Və bu zaman ikiqat passivlik yaranır. Məs: *paylan – paylanıldı, bağlan - bağlanıldı, düzlən - düzlənildi, işlən - işlənildi* və s. -in şəkilçisi feillərin sonu "l" samiti ilə bitdikdə artırılır: Məs: *silindi, yolundu, bölündü* və s. -nıl forması isə məchul və qayıdış növün oxşar morfoloji göstəricisini nəzərə alaraq bu iki növ arasında qayıdışlıq mənasını yox etmək üçün istifadə olunur. Belə ki, bəzi Feilin Məchul Növ kateqoriyası feillərin ifadə etdiyi işi subyektin özünün icra etdiyini və ya başqası tərəfindən icra edildiyini düşünmək olar. Bu məqamda bu şəkilçinin istifadəsi iki cür başa düşülməyin qarşısını almağa xidmət edir. Lakin bu şəkilçini biz parçalasaq cümlədə ifadə etdiyi semantik mənada hər-hansı bir dəyişiklik olmadığını görürük. Məsələn: *Kitab üzlandı. Kitab üzlənildi.* Burada "Kitab üzlənildi" cümləsində isə feilin məchul növdə ifadə edilməsi daha da qabarıq şəkildə özünü büruzə verir [2, s 189-190].

Feilin məchul növünə verilən təriflərə görə dilçiləri üç qismə ayırmaq olar.

Birinci qrup dilçilər hesab edir ki, məchul növ subyektin passiv vəziyyətdə olduğunu və hərəkətə başqa bir şəxsin səbəb olduğunu göstərir. Belə cümlələrdə məntiqi subyekt tamamlıq, məntiqi obyekt isə mübtədə olur.

İkinci qrup isə məchul növü hərəkəti icra edən obyektin təsviri kimi izah edir. Bu yanaşma da nəticə etibarilə subyektin tamamlıq vəzifəsində olduğunu vurğulayır.

Üçüncü qrup isə məchul növü naməlum bir şəxsin hərəkətini və ya subyektin qeyri-fəal iştirakını bildiren forma kimi xarakterizə edir. Bu yanaşma məchul növün əsas xüsusiyyətlərini tam açıqlamasa da, məna baxımından qənaətbəxşdir.

Hər üç yanaşma arasında ortaq fikir ondan ibarətdir ki, məchul növdə işi icra edən şəxs (subyekt) ya cümlədə ifadə olunmur, ya da passiv mövqedə yer alır. Bu isə göstərir ki, məchul növün əsas məqsədi hərəkətin kim tərəfindən edildiyini vurğulamaq deyil, hərəkətin özünü və onun nəticəsini ön plana çıxarmaqdır. Buna görə də bu cür fellər “məchul” adlanır – çünki əsas iş görən ya məlum deyil, ya da önəmsiz sayılır.

Bu yanaşmalar məchul növün tədrisində və qrammatik təhlilində fərqli baxış bucaqlarını göstərsə də, əsas məna yükü – iş görənin qeyri-müəyyənliyi və ya passivliyi – dəyişmir.

Məchul növ şəkilçisinin tətbiq sahələri və istisna hallar

Məchul növün morfoloji imkanları Azərbaycan dilində ümumi qrammatik qaydalara əsaslanarsa da, bəzi istisna hallar mövcuddur. Belə ki, get, bax, yanaş, inan, təsadüf et, fikir ver, əməl et, istifadə et, hücum et kimi təsirsiz feillər zahirən məchul növ şəkilçisini qəbul etsələr də, məchul növün ümumi semantik strukturuna uyğun gəlmirlər. Bu tip feillərdən düzəlmiş formalar (*gedildi, baxıldı, inanıldı, fikir verildi, əməl edildi, istifadə edildi, hücum edildi* və s.) zahirdə məchul növ təsiri bağışlasa da, həmin fellər təsirsiz olduqları üçün cümlədə subyektə əvəz edəcək obyekt mövcud olmur. Bu səbəbdən belə cümlələr şəxssiz (mübtədasız) sayılır və fel şəxsi formaları kimi dəyərləndirilir [5, s. 140].

Digər tərəfdən, başqa nitq hissələrindən düzəlmiş fellər arasında yalnız -la (-lə) şəkilçisi vasitəsilə yarananlar məchul növ forması ala bilər. Belə fellər əsasən təsirli fellərdən düzəldikləri üçün, məchul növ şəkilçisi ilə yanaşı, semantik baxımdan da bu növə uyğun gəlirlər. Bu tip fellər iki qrupda təsnif edilir:

1. Birinci qrup – söz kökünə yalnız -n şəkilçisi artırılmaqla düzələn məchul feillərdir. Buraya *bağlandı, yağlandı, ayaqlandı, paylandı* və s. kimi feillər aiddir. Məsələn: *Qapılar bağlandı. Maşınlar yollandı. Göy zəmilər ayaqlandı. Çay stəkanları paylandı.*
2. İkinci qrup -n samitindən sonra -ıl, -ül, -ul, -ül şəkilçilərinin əlavə olunması ilə yaranan feillərdir. Bu zaman kök və şəkilçi arasında fonetik uyğunlaşma da nəzərə alınır. Məsələn: *yoxlanıldı, gözlənilirdi* və s. Məsələn: *Təcili yoxlama gözlənilirdi.*

Azərbaycan dilində məchul növ çox zaman konkret icraçının olmaması və ya vacib olmaması hallarında işlədilir. Məs: *Həyətdə ocaq qalanıb maralın dərisi soyulanda arvad yenidən hirsələndi* [10 s.21]. Ocağın kim tərəfindən qalanması göstərilir və vacib də deyil.

Ümumiyyətlə Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatında məchul növə çox rast gəlinir. Bu hal qədim və müasir ədəbi əsərlərdə özünü göstərir. Bunu veilən nümunələrdən də anlamaq mümkündür.

Xosrov kef çəkdiyi ev sahibinə

Edildi Xosrovun təxti hədiyyə.

Qırdılar çənginin dırnaqlarını,

Qopardılar çəngin tel qatarını.

Doğma bir övlada əvvəl nə sayaq

Ədalətlə cəza verilirdi, bax! [11, s.85].

Veilmiş şeir parçasında *edildi* və *verilirdi* feilləri məchul növdədir, iş görən məlum deyil. Burada *verilirdi* feili ümumiyyətlə adət, vərdiş halında olan hərəkəti ifadə edir.

Leoparda bir neçə gizli tapşırıq verilmişdi ki, bunlardan biri də əsirlikdə olan azərbaycanlılar və onların saxlandıqları yerlər barədə məlumat toplamaq idi. Xüsusilə, əsirlərə vəhşiliklə divan tutulması, onların üzərində qanunsuz cərrahiyyə əməliyyatlarının aparılması, daxili orqanlarının çıxarılıb başqa ölkələrə satılması kimi xəbərlərin dəqiqləşdirilməsi vəzifəsi dururdu onun qarşısında [12, s.6].

Feillərin morfoloji və aspektual təhlili

№	Feil forması	Morfoloji quruluş	Növ	Zaman/Aspekt xüsusiyyəti	Kontekstual funksiya
1	<i>verilmişdi</i>	veril-miş-di (<i>məchul növ, keçmiş zaman</i>)	Məchul	Bitmiş hərəkət	Qərarın artıq qəbul edildiyini bildirir
2	<i>saxlandıqları</i>	saxlan-dıq-ları (<i>məchul növ, feili sifət</i>)	Məchul	Keçmişdə davam edən vəziyyət	Hərəkətin nəticəsinin qorunub saxlanmasını göstərir
3	<i>divan tutulması</i>	tutul-ma-sı (<i>məchul növ, feili isim</i>)	Məchul	Aspekt bildirilməyib	Prosesin faktını, hərəkət adını ifadə edir
4	<i>əməliyyat aparılması</i>	apar-ıl-ma-sı (<i>məchul növ, feili isim</i>)	Məchul	Aspekt bildirilməyib	Planlaşdırılan hərəkətin adını ifadə edir
5	<i>çıxarılib</i>	çıxar-ıl-ıb (<i>məchul növ, keçmiş zaman</i>)	Məchul	Bitmiş hərəkət	Sənədlərin artıq götürüldüyünü bildirir
6	<i>satılması</i>	sat-ıl-ma-sı (<i>məchul növ, feili isim</i>)	Məchul	Aspekt bildirilməyib	Satış faktının planını və ya ehtimalını ifadə edir

Bədii mətnin təhlili göstərir ki, müəllif keçmiş zamanın məchul formalarından istifadə edərək hadisələrin subyektini kölgədə saxlayır, diqqəti isə hərəkətin özünə və onun nəticələrinə yönəldir. Bitmiş hərəkət formaları (*verilmişdi*, *çıxarılib*) hadisələrin tamamlandığını, davam edən və ya planlaşdırılan formalar (*saxlandıqları*, *divan tutulması*, *əməliyyat aparılması*, *satılması*) isə prosesin davamlı xarakter daşdığını vurğulayır.

Fransız dilində məchul növ “la voix passive” adlanır. Raçkovun da qeyd etdiyi kimi, “Fransız dilində məchul növ on fel zamanını əhatə edir: indiki zaman (*présent*), gələcək zaman (*futur*), yaxın gələcək (*futur proche*), tamamlanmış gələcək (*futur antérieur*), keçmiş zamanın mürəkkəb forması (*passé composé*), yaxın keçmiş (*passé récent*), keçmiş qeyri-qəti zaman (*imparfait*), keçmişin tamamlanmış forması (*plus-que-parfait*), əvvəlki keçmiş (*passé antérieur*) və sadə keçmiş (*passé simple*). Qeyri-qəti xəbər şəkli (subjonctif) dörd formaya malikdir: indiki zaman, keçmiş zaman, qeyri-qəti keçmiş zaman və tamamlanmış keçmiş zaman. Şərt şəkli (conditionnel) və məsdər (infinitif) formalarının hər biri isə iki zamana malikdir: indiki zaman və keçmiş zaman [14, s. 171, s165-166].” Buradan belə aydın olur ki, məchul növ feilin bütün zamanlarında və şəkillərində işlənir. Məchul növ daha çox yazılı nitqdə işlənir; danışq dilində aktiv cümlələrə və ya “on” əvəzliyi ilə qurulan cümlələrə üstünlük verilir: *On a fermé la porte.* - Qapını bağladılar.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq fransız dilində bu növün düzəldilməsi üçün “être” köməkçi feilindən və əsas feilin participe passé (feili sifət) formasından istifadə edilir. Bu məchul növü düzəltmək üçün baza prinsipdir. Məs: *Le repas a été préparé par le chef.* – Yemək aşpaz tərəfindən hazırlandı. J.Duboisin araşdırmasında cümlədə hərəkətin mübtəda tərəfindən deyil tamamlıq tərəfindən icra edildiyi və tamamlığın *par* və ya *de* sözönüsü vəitəsi ilə ifadə edildiyi bildirilir [6 s.91]. Məs: *Le livre a été écrit par Victor Hugo.* - Kitab Viktor Hüqo tərəfindən yazılmışdır. *Par* burada konkret işi görən şəxsə işarə edir. *Elle est aimée de tous.* - O, hamı tərəfindən sevilir. *De* burada ümumi, qeyri-fəal, daxili bir vəziyyəti bildirir (sevgi hissi), buna görə də *par* yox, *de* istifadə olunur. Amma bəzən məchul növ ifadə edən cümlədə tamamlıq ifadə olunmaya bilər: *Elle a été punie hier.* - O, dünən cəzalandırılıb [6, s.91].

Məchul növün əmələ gəlməsində digər dörd konstruksiyadan da istifadə edilir. Bunlar *se faire+infinitif*, *se laisser+infinitif*, *se voir+infinitif* və *s'entendre+infinitif* formalarıdır. Lakin bu tip konstruksiyalarda mübtəda olmur [15]. Məs: *Il s'est fait arrêter à la frontière.* - O, sərhəddə tutuldu. Burada kimin onu tutduğunu qeyd olunmur. *Il s'est laissé convaincre.* - O, inandırıldı.

Il se vit refuser l'accès à la salle. - Ona zala girməyə icazə verilmədi. *Il se vit refuser l'accès à la salle.* - Ona zala girməyə icazə verilmədi.

A. Qasımovanın gəldiyi nəticəyə görə fransız dilində *être censé (+ infinitif)* və *être tenu de (+ infinitif)* feilləri yalnız məchul formada istifadə olunur [8, s.196]. Məs: *Il est censé être terminé avant demain.* - (O, sabaha qədər tamamlanmış hesab olunur / tamamlanmalı olduğu güman edilir). *Le rapport est tenu d'être envoyé avant midi.* - (Hesabatın günortaya qədər göndərilməsi tələb olunur / məcbur hesab edilir.)

Aimer, estimer, apprécier, détester, connaître, savoir, oublier, précéder, suivre, accompagner, entourer feilləri və *accablé, aimé, bordé, connu, craint, décoré, detesté, entouré, estimé, étonné, frappé, haï, ignoré, oublié, respecté, surpris* feili sifətləri məchul növdə *par* yox *de* sözünüsü ilə işlənir [8, s.196]. *Ce livre est aimé par de nombreux lecteurs.* - (Bu kitab çoxlu oxucu tərəfindən sevilir.) *Son travail est estimé par ses collègues.* - (Onun işi həmkarları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.)

Məchul Növ Cümlə

Məchul növdə olan cümlə (*phrase passive*) üç xüsusiyyəti ilə seçilir:

1. O, məchul növdə fel formasını ehtiva edir. Bu isə köməkçi fel *être* (və ya ona bənzər başqa bir fel) və əsas felin keçmiş zaman feli sifət forması (*participe passé*) ilə düzəlir. Feli sifət (*participe passé*) cümlənin mübtədası ilə cinsə və kəmiyyətə görə uyğunlaşır. Lakin istisna hal olaraq mübtədə qeyri-müəyyən *on* əvəzliyi ilə ifadə edildikdə bu qayda keçərli olmur.

2. Adətən məchul növ işlənmiş cümlədə feil bir tamamlığa yəni icraçı tamamlığa (*complément d'agent*) malik olur ki, bu tamamlıq, cümlənin mübtədası tərəfindən deyil, məhz kimin və ya nəyin təsiri ilə hərəkətin icra olunduğunu göstərir. Əsasən bu tamamlıq *par* sözünüsü ilə, bəzən isə *de* sözünüsü ilə işlənir.

İcraçı tamamlığı feilə tabe olan sözlər qrupundan ibarətdir. (Buna bəzən *GCA* və ya *GNCA* – «İsim qrupu / İcraçı tamamlığı» deyilir). Məchul növdə ən çox işlənən cümlə növü (məlumat verən məchul cümlə) belə bir formaya malikdir: Mübtədə + Xəbər (Fel + İcraçı tamamlığı) + [Digərləri].

3. Əgər icraçı tamamlıq varsa, məchul növ cümləsi asanlıqla məlum növ cümləsinə çevrilə bilər. Bu zaman icraçı tamamlıq məlum növ cümlənin mübtədası olur, məchul növ cümlənin mübtədası isə məlum növ cümlənin adi tamamlığına çevrilir [11, p 699]

O zaman mətdəki izah əsasında məchul növdən məlum növə çevrilmə qaydalarını cədvəllə və nümunələrlə təqdim edilib.

Məchul növ	Məlum növ
Mübtədə (işin obyektini) + être köməkçi feli + əsas felin <i>participe passé</i> forması + icraçı tamamlığı (<i>par / de</i>)	Mübtədə (işin icraçısı) + əsas felin məlum forması + vasitəsiz tamamlıq (işin obyektini)

1. İcraçı tamamlığı (*complément d'agent*) məlum növdə mübtədəyə çevrilir.
2. Məchul növün mübtədası məlum növdə vasitəsiz tamamlığa çevrilir.
3. *Être* + *participe passé* formasındakı fel, əsas felin məlum zaman forması ilə əvəz olunur.
4. Zaman (məsələn, *passé composé, imparfait*) qorunur.

Məchul növ	Məlum növ
La lettre est écrite par Marie. (Məktub Mari tərəfindən yazılır.)	Marie écrit la lettre. (Mari məktubu yazır.)
Le repas a été préparé par le chef. (Yemək aşpaz tərəfindən hazırlanmışdır.)	Le chef a préparé le repas. (Aşpaz yeməyi hazırlamışdır.)
Ce livre sera lu par les étudiants. (Bu kitab tələbələr tərəfindən oxunacaq.)	Les étudiants liront ce livre. (Tələbələr bu kitabı oxuyacaqlar.)
Des chansons étaient chantées par les enfants. (Mahnılar uşaqlar tərəfindən oxunurdu.)	Les enfants chantaient des chansons. (Uşaqlar mahnılar oxuyurdular.)

Əgər cümlədə icraçı tamamlığı göstərilməyibsə, məlum növə çevirmək üçün icraçını əlavə etmək lazımdır. Məsələn: *La porte est fermée.* (Qapı örtülür) → *Quelqu'un ferme la porte* (Kimsə qapını örtür).

Bəzi hallarda icraçı tamamlıq *de* sözünüsü ilə başlayır, xüsusilə hisslər, mənsubiyyət və daxili xüsusiyyətləri ifadə edən feillərdə: *Elle est aimée de tous* (O, hamı tərəfindən sevilir) → *Tous l'aiment.* (Hamı onu sevir).

Məchul növ cümlədə icraçı tamamlıq olmadıqda, onu məlum növə çevirmək mümkündür, amma bunun üçün qeyri-müəyyən əvəzlik şəklində bir mübtədə (*on, quelqu'un, quelque chose* və s.) əlavə etmək lazımdır: *Cet outil a été très mal entretenu.* - Bu alət çox pis qorunub saxlanılıb. *On a très mal entretenu cet outil.* - Kimsə bu aləti çox pis qoruyub saxlayıb. Xüsusi məqamlardan biri də odur ki, məchul növ cümlədə işlənən vasitəli tamamlıq məlum növə çevrilən cümlənin xəbəri ola bilməz [13, s. 839]. Məs: *La vendeuse (sujet) m'a donné (objet indirect) (verbe actif) une robe (objet direct).* Əksinə biz deyə bilmərik: ~~*Je suis donné une robe.*~~ Deyə bilərik ki: *On (sujet) m'a donné (objet indirect) (verbe passif) une robe (objet direct).* Verilən nümunədən aydın olur ki, istisna hallardan başqa bu cür konstruksiyalı cümlələrdən məchul növə çevrilmə baş vermir. Bu o deməkdir ki vasitəsiz təsirli feillərin əksəriyyəti bu çevrilməyə məruz qalır [13, s. 839]. Bununla bağlı Raçkova əlavə edir ki [14, s. 171], « “İstisna olaraq, vasitəli təsirli tamamlıq tələb edən vasitəli təsirli feil işlədilən cümlələrdə də məchul növdən istifadə etmək mümkündür; məsələn, fransız dilində *obéir à qqn* (“kiməsə itaət etmək”) felində olduğu kimi. *Les parents sont obéis de leurs enfants.* - Valideynlər övladlarına itaət edirlər. “*Téléphoner à quelqu'un*”, “*plaire à quelqu'un*”, “*rire de quelqu'un/quelque chose*”, “*parler de quelqu'un/quelque chose*” feilləri də bu tip feillərdəndir.

Fransız dilində məchul növ dörd tip cümlə ilə işlənə bilər. Beləliklə, dörd növ məchul cümlə mövcuddur: 1. Xəbər cümləsi şəklində məchul növ: *Au moins, la location de la salle sera payée.* (Véronique Tadjo) - *Heç olmasa, zalın icarəsi ödəniləcək.* Cümlə bir faktı və ya məlumatı bildirir, sual, əmr və ya nida deyil. Ton neytraldır və məqsəd yalnız məlumat verməkdir. Buna görə də xəbər cümləsi (fransızca *phrase déclarative*) sayılır. Bu tip cümlələrdə vurğu icraçının kim olması üzərində deyil, hərəkətin baş verəcəyi faktı üzərində olur. Yəni, əsas məqsəd: “Vacib deyil kim edəcək, amma icarə ödəniləcək.”

2. Əmr cümləsi şəklində məchul növ (təsdiq formasında nadir hallarda işlənir): *Qu'à l'instant hors du temple elle soit emmenée. Et que la sainteté n'en soit point profanée (Racine)!* - Elə indi onu məbəddən çıxarsınlar. Və müqəddəslik əsla təhqir olunmasın! . Hər iki cümlə bir tələb, göstəriş və ya əmr bildirir. Birbaşa olaraq “etməliyik” və ya “edilsin” məzmunu var. Bu tip məchul növ əmr cümlələrində vurğu işin mütləq baş verməsi (və ya baş verməməsi) üzərindədir, icraçının kimliyi ikinci plandadır. Yəni, “Kim olursa olsun, indi onu məbəddən çıxarsınlar!” və “Heç kim müqəddəsliyi təhqir etməsin!” kimi bir mənaya gəlir.

3. Məchul növdə sual cümləsi: *Enfin mon cœur est-il guéri d'avoir aimé ? (Émile Nelligan) - Axı mənim qəlbim sevməkdən sağalımı? Cümlədə mürəkkəb inversiyanın olması onun sual cümləsi olduğunu göstərir, cavab « bəli » və ya « xeyr » ola bilər.*

4. Məchul növdə nida cümləsi: *Et ce que je fus récompensé ! (Maurice Leblanc).* - *Və mən necə də mükafatlandırıldım!* Verilən nümunədə emosionallıq yüksəkdir, hissi təəccüb ifadə olunur və nida işarəsi ilə tamamlanır.

Fransız dilində məchul növ, xüsusilə elmi, inzibati və hüquqi diskurslarda, eləcə də rəsmi yazışmalarda və ədəbi əsərlərdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bununla yanaşı, bəzi hallarda “par” (vasitəsilə) və “de” (tərəfindən) vasitəçi sözlərdən istifadə edilməklə icraçı əlavə olunur, lakin yenə də fokus hərəkətin obyektində qalır.

Fransız ədəbiyyatında məchul növün istifadəsi, xüsusilə hadisənin icraçısının ikinci plana keçirildiyi məqamları vurğulamaq üçün geniş yayılmışdır. Victor Hugo-nun *Notre-Dame de Paris* əsərində belə nümunələrə tez-tez rast gəlinir. Aşağıdakı sitat bu xüsusiyyətin aydın göstəricisidir.

Gringoire s'aperçut que sa musique avait été emmenée par la procession du pape des fous [7, p.59].- Qrinquar anladı ki, onun musiqisi axmaqlar papasının yürüşü tərəfindən aparılmışdı. Bu nümunədə *avait été emmenée* feili plus-que-parfait zamanında məchul növdə işlədilmişdir. İcraçı

(yürüş) cümlənin sonunda göstərilmiş olsa da, vurğu hadisənin nəticəsinə yönəldilmişdir. Məchul növ burada hadisənin təsirini gücləndirərək icraçının əhəmiyyətini azaldır.

Tous ces maçons-là se prétendent architectes, sont payés par la préfecture ou par les menus, et ont des habits verts [7, p.6]. - Bütün bu bənnalar özlərini memar hesab edirlər, prefektura və ya “menus” (xüsusi idarə/şura) tərəfindən maaş alırlar və yaşıl paltar geyinirlər. Bu nümunədə məchul növ indiki zamandadır (*sont payés* – maaş alırlar). Burada vurğu maaş alma faktına yönəlib, kim tərəfindən maaş verildiyi ikinci dərəcəlidir

Azərbaycan dilində məchul növ (morfoloji və ya sintaktik yollarla) daha çox o hallarda istifadə olunur ki, icraçı ya məlum deyil, ya da vacib hesab edilmir. Bu forma ilə qurulmuş cümlələrdə əsas informasiya yükü hərəkətin baş verməsi və ya nəticəsi üzərində cəmlənir: Məs: *Qapı bağlandı*. Burada icraçı göstərilmir. Əsas fikir hərəkətin baş verməsidir. *Kitab çap olundu*. Burada da vacib olan çapın baş verməsi, nəticənin mövcudluğudur. Bu cür struktur informasiyanın obyektiv şəkildə təqdim olunması, icraçının gizlədilməsi və ya ümumiləşdirilməsi məqsədi ilə də istifadə edilir.

Fransız dilində məchul növ (la voix passive) daha geniş funksional imkanlara malikdir. Bu dildə məchul növ təkcə icraçının məlum olmadığı hallarda deyil, həm də stilistik səbəblərlə – obyektə fokuslanmaq və ya subyektə kölgədə saxlamaq məqsədilə işlənilə bilər: Məs: *La porte a été fermée*. - Qapı bağlanmışdır. *Le livre a été publié par l'éditeur*. - Kitab nəşriyyat tərəfindən çap olunmuşdur. İkinci nümunədə "par l'éditeur" ifadəsi vasitəsilə icraçı göstərilərsə də, cümlənin strukturu və semantik vurğusu kitabın çap olunması faktı üzərindədir.

Nəticə: Beləliklə, hər iki dildə məchul növ hərəkətin nəticəsinə və ya obyektini ön plana çıxarmaq, icraçını isə ya göstərməmək, ya da arxa plana keçirmək məqsədi daşıyır. Lakin fransız dilində bu forma daha çevik və geniş istifadə olunur, Azərbaycan dilində isə əsasən rəsmi və neytral üslubda, icraçının məlum olmadığı hallarda işlənilir. Bu da onu göstərir ki, məchul növün semantik funksiyası hər iki dildə ortaq olsa da, istifadə tezliyi və üslubi mövqeyi fərqlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov B.Ə. (2018), Azərbaycan dilində feil. Adiloğlu, Bakı, 224 s.
2. Allahverdiyeva, Ş. (2022). Feilin məchul növ kateqoriyası. Türk & İslam Dünyası Sosial Araştırmalar Dergisi, 9 (34), 187- 192.
3. M.M. Mirzəliyeva. Seçilmiş əsərlər. I cild. Türk dillərində feilin məna növ kateqoriyası. Bakı: “Zəngəzurda” çap evi, 2020. – 204 səh.
4. Э.В.Севортян. Аффиксы глаголообразования. вазербайджанском языке. Москва: Изд. вост. лит.,1962, с.505.
5. M. Hüseyinzadə. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 280 s.
6. Dubois.J (1995) Grammaire. Larousse, Paris, 192 p.
7. Victor Hugo. Notre-dame de Paris, Collection: booksbylanguage_french; booksbylanguage French.
8. Qasımova A.F (2024). Fransız dilində məchul növün (la voix passive) xüsusiyyətləri. Philological Sciences, №7, p 194-197.
9. Hübətova R.Ə.(2019). Ana dili –2-ci hissə (Dərs vəsaiti), Bakı, 340 s.
10. Şıxlı. İ. Dəli kür.Pdf, <https://www.kitabyurdu.org/yukle/2577751802/>
11. Gəncəvi.N(2004) Xosrov və Şirin. Bakı, Lider. 392 s.
12. By Bosquart, Marc, (1994). Nouvelle grammaire française, Montréal, Guérin, 561 p.
13. Çavdar.E Analyse Des Erreurs Dans L'apprentissage De La Voix Passive Chez Les Étudiants Turcs
14. Ráčková, L. (2017) Le contact des langues slaves et du français: vers une typologie adaptée de l'interférence. Romanica Olomucensia, 29(2), 161-175. Doi: 10.5507/ro.2017.012.
15. Roser Gauchola, « Une approche typologique fonctionnelle de la voix passive en français et en espagnol », *Lidil* [En ligne], 46.

*Nakhchivan State Universtiy
E-mail: heyateliyev@ndu.edu.az

HAYAT ALIYEVA

STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS OF THE PASSIVE VOICE
IN FRENCH AND AZERBAIJANI

Verb categories play a significant role in the semantic and syntactic analysis of texts. The passive voice in Azerbaijani and French is of interest as a grammatical category due to the concealment of the subject in the grammatical structure and the direction of the action toward the object. The scientific relevance of this topic also lies in the fact that the passive voice is realized differently in terms of contextual and cognitive function in both languages. The article examines the structural and grammatical features of the passive voice in French and Azerbaijani. Previous studies and ideas in this field are also reflected. Additionally, examples of passive constructions in French and their lexical-semantic characteristics are noted. Similarities and differences of the passive voice in both languages are presented. The theoretical foundations of the concept of the passive voice are clarified. The use of passive forms in literary texts is comparatively analyzed based on examples.

Keywords: *Passive voice, French language, Azerbaijani language, features, verb*

ХАЯТ АЛИЕВА

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАДАТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА В
ФРАНЦУЗСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Категории глагола играют важную роль в семантическом и синтаксическом анализе текстов. Страдательный залог в азербайджанском и французском языках представляет интерес как грамматическая категория, поскольку в грамматическом плане подлежащее скрыто, а действие направлено на объект. Актуальность темы также заключается в том, что страдательный залог реализуется по-разному с точки зрения контекстуальной и когнитивной функции в двух языках. В статье рассматриваются структурно-грамматические особенности страдательного залога во французском и азербайджанском языках. Также освещаются ранее проведённые исследования и мнения в этой области. Приводятся примеры страдательных конструкций во французском языке и их лексико-семантические характеристики. Даны сведения о сходствах и различиях страдательного залога в обоих языках. Уточняются теоретические основы понятия страдательного залога. Использование форм страдательного залога в художественных текстах подвергается сравнительному анализу на основе примеров.

Ключевые слова: *страдательный залог, французский язык, азербайджанский язык, особенности, глагол*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rəşad Zülfüqarov tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 11.06.2025

Son daxilolma tarixi:08.07.2025